

TURKIYA IQTISODIYOTIDA ISLOM BANKCHILIGINING O'RNI VA AHAMIYATI

Xasanova M.O.

TDSHU, TIF yo'nalishi I bosqich magistranti

xasanovamahbuba146@gmail.com

Annotatsiya. *Maqolada jahon hamda Turkiya davlati iqtisodiyotiga islom bank va moliya tizimining ta'siri ko'rib chiqiladi. Turkiyaning boshqa yirik islom moliyasi bozoriga ega mintaqalar bilan o'zaro munosabatlari sarhisob qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Islom banklari, islom moliyasi, PLS, eks-post va eks-ante stavkalari, Turk bank va moliya sanoati, "ishtirokchi banklar", moliyaviy aktivlar, an'anaviy bank.*

Аннотация. *В статье рассматривается влияние исламской банковско-финансовой системы на мировую и турецкую экономику. Подведены итоги отношений Турции с другими крупными исламскими финансовыми рынками.*

Ключевые слова: *Исламские банки, исламские финансы, PLS, ставки ex-post и ex-ante, турецкий банковский и финансовый сектор, «банки-участники», финансовые активы, традиционный банкинг.*

Abstract. *The article discusses the impact of the Islamic banking and financial system on the world and Turkish economies. Turkey's relations with other major Islamic financial markets are summarized.*

Key words: *Islamic banks, Islamic finance, PLS, ex-post and ex-ante rates, Turkish banking and financial industry, "participation banks", financial assets, traditional banking.*

So'nggi o'n yillikda islom banki va moliyasi amaliyotida misli ko'rilmagan o'sish tendensiyasi kuzatildi¹. Aholisining asosiy qismini musulmonlar tashkil etadigan mamlakatlarda moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ehtiyojning ortib borishi natijasida islomiy moliyaga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Biroq bugungi an'anaviy moliya tizimida Islom qoidalari va uning kundalik hayotdagi tatbiqlari ziddiyatlarga sabab bo'lmoqda. Iqtisodchilar ko'p yillar davomida dinning iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri haqida bahslashib kelishmoqda. Iqtisodiyotda dinning rolini muhokama qilishda iqtisodni fan sifatida iqtisodiy tizimdan ajratish kerak. Iqtisodiy tizimni har qanday mafkuraga asoslangan fikr sifatida, iqtisodiy fanni esa boylik yaratish bilan shug'ullanadigan fan

¹ M. Fahim Khan – Islom taraqqiyot bankining Islom ilmiy-tadqiqot instituti bo'lim boshlig'i, Jidda, Saudiya Arabistoni

sifatida ko'rib chiqish kerak. Muqaddas Qur'onga ko'ra Islomda foiz olish taqiqlanganligi sababli, islom banklari an'anaviy bank tizimidan farqli o'laroq operatsiyalarni amalga oshirishning foizsiz usullarini ishlab chiqadi va qo'llaydi. Islom qonunlari yoki shariatga ko'ra, musulmonning hayotidagi barcha harakatlar Qur'on ta'limotlariga mos kelishi kerak. Ribo (foiz yoki sudxo'rlik) asosidagi tranzaktsiya, ya'ni puldan foydalanishda oldindan belgilangan daromad shariatda taqiqlangan. Islom moliyasining ikki tamoyili mavjud: foizsiz bank faoliyati va riskni taqsimlash. Islom qonuni an'anaviy bank faoliyatida qo'llaniladigan foizlarni undirishni taqiqlaganligi sababli, Islomiy moliya moliyaviy shartnomalarda "foyda va zararni taqsimlash" (PLS – profit and loss sharing) asosidagi eks-post stavkasini yaratdi. Omonatchilarga oldindan qat'iy belgilangan (eks-ante) daromad stavkasini taklif qilish taqiqlanganligi sababli, an'anaviy bank faoliyatidan farqli o'laroq, islom banki foiz stavkalarini muayyan operatsiyalar bo'yicha taxminiy yoki noaniq daromad stavkasi bilan almashtirdi.

Turkiya Yevropa, Osiyo va Afrika o'rtasida ko'prik vazifasini bajaruvchi mamlakat hisoblanib, uning mintaqadagi o'rnining muhimligi va geografik sharoiti kabi ko'plab omillarni hisobga olib shuni ta'kidlash joizki, mazkur mamlakatning islom banki va moliya markaziga aylanish istiqbollari juda yuqori². Turk bank va moliya sanoati mintaqaviy moliya bozorlarida katta ta'sirga ega. Qirg'iziston, Tojikiston, Ozarbayjon, O'zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo davlatlari turk bank va moliya tizimini qo'llab-quvvatlasa, Albaniya, Bosniya, Kosovo va Bolqon mamlakatlarida ham Turkiya bank va moliya sanoatining ta'siri sezilarli darajada ortib bormoqda.

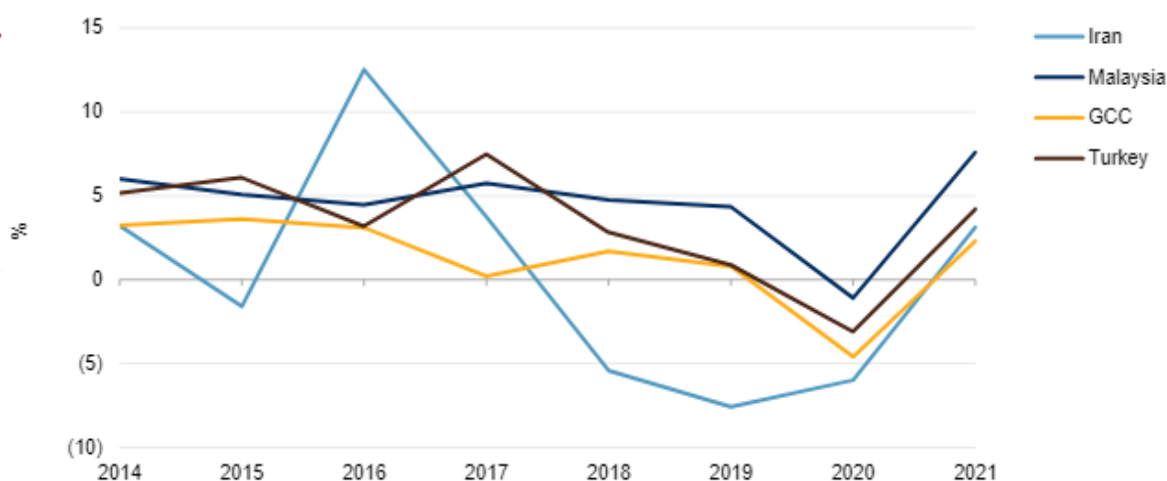
Turkiya Yevropa Ittifoqiga nomzod davlat sifatida Yevropada muhim ahamiyatga egadir. Germaniyada 4 milliondan ortiq turk millatiga mansub aholi istiqomat qiladi, bu Yevropaning eng ko'p musulmon aholisiga ega mamlakati hisoblangan Germaniya umumiy aholisining 4 foizini tashkil qiladi. Statistik raqamlar Yevropada Turk islom banki va moliya imidjining o'sishiga olib kelishi mumkin.

Turkiyaning Arab davlatlari bilan bank munosabatlari ayniqsa diqqatga sazovor. Turkiyada Bahrayn, Qatar va Quvayt bank guruhlarining turli filiallari mavjud. Birlashgan Arab Amirliklari va Saudiya Arabistonidagi ko'plab islomiy moliya institutlari Turkiyada ko'p tarmoqli sohalarga, ayniqsa ko'chmas mulkka yaxshi sarmoya kiritadi.

Malayziya va boshqa Arab davlatlari bilan solishtirganda, Turkiyaning islom bank va moliya sohasida kechikayotgani ayni haqiqat. Mamlakatda

² Zubair Mughal – AlHuda islom banki va iqtisodiyoti markazi bosh ijrochi direktori (AlHuda CIBE). zubair.mughal@alhudacibe.com

islomiy bank ishi 1980-yilda joriy etilgan bo'lsa-da, Turkiya hukumati va siyosiy rahbariyat tomonidan ma'qullanganidan keyin 2005-yilda islom moliya bozorida o'z o'rnini egallay boshladi.

1-rasm. 2020-yilda asosiy islom moliya bozorlaridagi turg'unlik hamda 2021-yilgi qayta tiklanish (foizlarda, %)³.

Islomiy moliya sanoati so'nggi yillarda o'sish yo'lidan bormoqda. Pandemiyaga qaramay, islomiy moliyalashtirish 2020 va 2021-yillarda o'rtacha 10,5 foizga o'sdi, an'anaviy kreditlar o'sishi esa xuddi shu davrda 3,4 foizga oshdi.

Moody's agentligi ma'lumotlari asosiy islom bozorlari hisoblangan GCC va Janubi-Sharqiy Osiyoda islomiy moliyalashtirish aktivlarining bozor ulushi 2021-yil sentabrida umumiy moliyaviy aktivlarning (an'anaviy bank kreditlarini ham o'z ichiga oladi) 34,6 foizga, 2020-yil dekabrda 33 foizga va 2019-yil dekabr oyida 31,3 foizga o'sganligini ko'rsatmoqda.

Turk bank sektorida islomiy bankchilikka talab turli sabablarga ko'ra ortib bormoqda va "ishtirokchi banklar" deb ataluvchi islomiy banklarning ulushi tez sur'atlar bilan ortib bormoqda. Turkiyadagi islomiy bank aktivlari so'nggi o'n yil ichida ikki baravar ko'paydi, shu bilan birga boshqaruv va hukumat siyosati sektorning yanada kengayishiga yo'l ochmoqda⁴.

Mamlakatda islom bank ishi va moliyaviy xizmatlariga bo'lgan talab kundan-kunga ortib bormoqda va shu asnodda islomiy moliyaviy xizmatlar va mahsulotlarga bo'lgan talab ham tez sur'atlar bilan ortmoqda. Mamlakatda AlBarakah, Kuvveyt Turk Bank, Turkiye Finans, Vakif Katilim va Zirat Katilim kabi beshta islomiy bank faoliyat yuritmoqda⁵.

³ GCC (The Gulf Cooperation Council) - Fors ko'rfazi hamkorlik kengashi. U 1981-yilda tashkil etilgan va unga 6 mamlakat a'zo. Ular Birlashgan Arab Amirliklari, Saudiya Arabistoni, Qatar, Ummon, Quvayt va Bahrayndir.

⁴ Moody's (2020): "Research Announcement: Turkish Islamic Banking set for Fast Growth after Slow Start". http://www.moody's.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid5PBC_1174638, accessed 19/07/ 2021.

⁵ <http://alhudacibe.com/pressrelease91.php>

Ishtirokchi banklar	Bozor ulushi	Jami aktivlar	Sof foyda
Albaraka Türk	16%	TL69.3bn (US\$8.03bn)	TL63.4m (US\$7.35m)
Kuveyt Türk	36%	TL152.3bn (US\$17.65bn)	TL1400.3m (US\$162.24m)
Türkiye Finans	19%	TL81.4bn (US\$9.43bn)	TL675.7m (US\$78.29m)
Ziraat Katilim	13%	TL60.2bn (US\$6.97bn)	TL254.7m (US\$29.51m)
Vakif Katilim	13%	TL53.2bn (US\$6.16bn)	TL666.9m (US\$77.27m)
Emlak Katilim	4%	TL81.4bn (US\$9.43bn)	TL80.6m (US\$9.34m)

2-rasm. 2020-yil yakuni bo'yicha Turkiya "ishtirokchi bank" larining bozor ulushi, jami aktivlari va sof foydasi (foizlarda, %; Turk lirasini hamda AQSH dollarida)⁶.

Rasmdan shuni ko'rishimiz mumkinki, 2020-yilda Turkiyaning yirik islomiy banklaridan biri Kuvveyt Turk bankining jami aktivlari – 17.65 milliard AQSH dollarini, sof foydasi – 162.24 million AQSH dollarini hamda uning bozor ulushi – 36 foizni tashkil etdi. Turkiyada faoliyat yuritayotgan oltita ishtirokchi banklari – Kuveyt Turk, Albaraka Turk, Turkiye Finans, Ziraat Katilim, Vakif Katilim va Emlak Katilimning jami aktivlari 2020-yilda o'tgan yilga nisbatan 53,7 foiz, 437 milliard turk lirasiga (59,3 milliard AQSH dollar) o'sdi⁷.

So'nggi besh yil ichida bu ko'rsatkich 3 barobardan ko'proq o'sdi, turk bank sektorining jami aktivlari esa xuddi shu davrda ikki barobarga oshib, 6,1 trillion turk lirasiga (826,5 milliard AQSH dollar) yetdi.

Turkiyaning ishtirokchi banki faoliyatidagi o'sishni ta'minlashga qaratilgan qadamlari o'z samarasini bermoqda, chunki sektorning ulushi o'tgan yili asta-sekin 7,2 foizga ko'tarildi, faqat besh yil oldin 5 foizdan kamroq o'sishni qayd etgan edi⁸.

Turkiyada 1400 ga yaqin islomiy banklarning filiallari faoliyat ko'rsatib, ularda 20 000 dan ortiq kishi ish bilan ta'minlangan. Ko'pgina milliy va xalqaro universitet va kollejlarda bitiruv, aspirantura va Ph.D. darajasida Islom banki va moliyasi dasturini joriy qildilar va Islom moliyasi ta'limi tendensiyasi vaqt o'tishi bilan tez o'sib bormoqda⁹.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash lozimki, Islom bank ishi va moliyasi tendensiyasining tez o'sishining muhim omili Istanbul xalqaro moliya markazining tashkil etilishidir. Bu qadam, shubhasiz, Turkiya diyoriga xorijiy sarmoyalarni jalb qilishga yordam beradi. Yevropa Ittifoqi tomonidan Dubay

⁶ Turkiya Ishtirokchi Banklari Assotsiatsiyasi – Participation Banks Association of Turkey (2021a, b).

⁷ <https://www.aa.com>.

⁸ <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkeys-steps-spur-profit-jumps-in-2020-for-interest-free-banks/2184826#:~:text=Total%20assets%20of%20the%20six,-year%20rise%20of%2053.7%25>

⁹ <http://alhudacibe.com/pressrelease91.php>

Xalqaro Moliya Markazi (DIFC) va Bahrayn moliyaviy soliqsiz zonasi qora ro'yxatiga kiritilganidan so'ng va BAAda 5% QQS qo'llanilishi tufayli poytaxt va uning ideal manzili Turkiya bo'lishi taxmin qilinmoqda; Bu Turk islom bank ishi va moliya sanoati uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (FDI)ni jalb qilish uchun juda katta turtki bo'ladi. Bu omillarning barchasi Turkiyaning Islom moliya markaziga aylanish imkoniyatini oshirishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. "Participation Banks Association of Turkey" rasmiy sayti
2. Abdel-Razzaq, A. (2018), "The determinants of Islamic banking profitability", PhD thesis, Western Sydney University, Penrith, NSW, available at: <https://trove.nla.gov.au/version/253787515> (accessed 12 June 2020).
3. Abduh, M. and Omar, A.M. (2012), "Islamic banking and economic growth: the Indonesian experience", International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, Vol. 5 No. 1, pp. 35-47.
4. Atici, G. (2018), "Islamic (participation) banking and economic growth: empirical focus on Turkey", Asian Economic and Financial Review, Vol. 8 No. 11, pp. 1354-1364.
5. <https://www.thenationalnews.com>
6. <https://www.aa.com>.
7. <http://alhudacibe.com>
8. Moody's (2020): "Research Announcement: Turkish Islamic Banking set for Fast Growth after Slow Start". http://www.moody.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid5PBC_117468, accessed 19/07/ 2021.